

МІЖНАРОДНА АРХЕОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «П'ЯТІ БОСПОРСЬКІ ЧИТАННЯ»

З 20 по 24 травня 2004 р. у м. Керч АР Крим проходила міжнародна археологічна конференція «П'яті Боспорські читання» на тему «Боспор Кімерійський і варварський світ у період античності і середньовіччя. Етнічні процеси».

Ця ювілейна п'ята конференція була організована Кримським відділенням Інституту сходознавства НАН України (керівник д. і. н. А.І. Айбабін) і Керченським центром археологічних досліджень фонду «Деметра» (директор к. і. н. В.М. Зінько), за участю Керченського державного історико-культурного заповідника, і присвячувалася 100-річчю з дня народження видатного археолога й антикознавця В.Ф. Гайдукевича (1904—1966). Оргкомітет конференції одержав понад 120 тез доповідей, однак не всі відповідали тематиці, і тому зібратися в мальовничому передмісті сучасної Керчі, біля стін древнього міста Німфей, змогли не всі бажаючі. У роботі конференції взяли участь понад 80 фахівців, що представляли академічні центри, музеї, історико-культурні заповідники, навчальні заклади освіти Сімферополя, Керчі, Харкова, Донецька, Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Краснодар, Темрюка, Тули, Нижнього Новгород, Анапи, Саратова, Ростова-на-Дону, а також ряду міст Польщі й Німеччини. Найбільш представницькою була делегація Інституту археології НАН України на чолі з членом-кореспондентом НАН України С.Д. Крижицьким і д. і. н. Г.Ю. Івакіним.

Після відкриття конференції співголовами оргкомітету д. і. н. А.І. Айбабіним і к. і. н. В.М. Зіньком своїми спогадами про В.Ф. Гайдукевича поділилася Н.З. Куніна, яка протягом кількох десятиліть працювала разом з Віктором Францевичем. З огляду на побажання учасників минулих читань, під час ранкових і денних засідань була заслухана невелика кількість доповідей, після чого проводилися дискусії, а також обговорення стендових доповідей.

Проблемам факторного аналізу етнічних процесів була присвячена доповідь О.О. Масленнікова (Москва) «Факторный анализ этнических процессов на Боспоре Киммерийском в античную эпоху (К постановке проблемы)». Автор аналізує актуальні напрями сучасних досліджень у цій сфері та робить спробу виді-

лити близько 10 найважливіших, на його думку, факторів, що так чи інакше впливали на темпи і характер етнічних процесів на Боспорі за античних часів. Питання взаємодії греків і варварів у Північному Причорномор'ї в період колонізації пролунали в доповіді С.Л. Соловйова (СПб.) «Греки и варвары в Северном Причерноморье: типы контактов». Виділені ним типи взаємодій відповідають давно існуючим уявленням про процес колонізації північної окраїни грецької ойкумени. У доповіді «Об особенностях земляночного строительства Нижнего Побужья в колонизационный период» С.Б. Буйских (Київ) докладно розглянув одну з найгостріших проблем грецької колонізації, пов'язану із землянковим будівництвом, і дійшов висновку, що як в ольвійському регіоні, так і в інших місцях Північного Причорномор'я землянки і наземні будівлі переважно зводило грецьке населення, що було основною рушійною силою колонізації. Племінний світ Кримського півострова на основі X книги Буття був проаналізований у доповіді С. Цинала (Київ) «Люди Крыма на библейской таблице народов (Быт. X)».

Блок доповідей був присвячений керамічним комплексам у тих чи інших археологічних контекстах. Так, М.Ю. Вахтіна (СПб.) у доповіді «Греческая архаическая столовая керамика в варварских памятниках Северного Причерноморья: время и пути распространения» спробувала на основі конкретних матеріалів охарактеризувати епоху архаїки на території Північного Причорномор'я як надзвичайно сприятливий час для широких, інтенсивних і різноманітних контактів між світом греків і варварів. Дуже важливий проблемі етнічної атрибуції керамічних комплексів була присвячена доповідь А.В. Буйских (Київ) «О керамических комплексах VI в. до н. э. из Ольвии». На думку автора, проблема визначення етносу мешканців грецьких айпокіїв штучно заведена в глухий кут, оскільки за основу взято лише мінімальний відсоток ліпного посуду. Вирішувати її треба комплексно, із залученням усього різноманіття археологічних знахідок. Докладний аналіз пізньоархаїчної кераміки пролунав у доповіді Н.О. Лейтунської (Київ) «Позднеархаическая керамика участка НГС в Ольвии». Основні моменти давньогрецького вельяного обряду розглянула М.В. Скржинська (Київ) у доповіді «Древнегреческая свадьба в отражении росписей ваз, найденных на Боспоре», яка дійшла висновку, що святкування весілля на Боспорі в основних рисах повторювало ритуа-



Учасники конференції в санаторії «Німфей»

ли, характерні для всіх еллінів. *Н.О. Гаврилюк* (Київ) у доповіді «Лепная керамика Тиря эллинистического периода» представила результати обробки масового матеріалу античного міста на основі нових сучасних технологій. Автор доходить цікавого висновку, що ліпний керамічний комплекс елліністичної Тіри відображує, швидше, не етнічний склад населення міста, а прагнення цього населення дотримуватися канонів античної культури.

Важливий проблемі музеєфікації будівельних залишків, що відкриваються на археологічних пам'ятках, була присвячена доповідь *С.Д. Крижицького* (Київ) «К методике подготовки обоснования музеификации архитектурно-археологических объектов античных городов Северного Причерноморья». С.Д. Крижицький запропонував науково обґрунтовану розгорнуту програму підготовки і проведення музеєфікації. Особливу увагу автор приділив проблемам консервації і реставрації багаточисельних пам'яток.

У завершенні ранкового засідання розгорілася гостра дискусія з питань землянкового будівництва і можливостей етнічної атрибуції керамічних комплексів, у ході якої прихильники тієї чи іншої концепції заперечували свої погляди.

Денне засідання відкрилося доповіддю *В.А. Хрищановського* (СПб.) «Новые погребальные комплексы V—IV вв. до н. э. на некрополе Китея». Розглянувши нечисленні ранні поховальні комплекси, автор відзначив їхню інформативність і цінність для розкриття міфологічного змісту дій, що проходили у давнину. Одночасно вибудовані в хронологічній послідовності, вони, на його думку, намічають вектор еволюціонування поховально-поминального обряду на китейському некрополі в V—IV ст. до н. е. Спроба реконструювання етнічної ситуації на хорі Німфейського поліса була представлена в доповіді *В.М. Зінько* (Керч) «Сельское население Нимфейского полиса в IV — начале III вв. до н. э.». Усвідомлюючи специфічність археологічних

джерел, автор на великих матеріалах своїх досліджень дає розгорнуту картину процесу взаємодії елліністичного населення і варварських племен, виділяє його складові й особливості.

Г.О. Ломтадзе (Москва) у доповіді «К реконструкции микроэкономической ситуации на хоре Европейского Боспора» на основі аналізу масового амфорного матеріалу з пам'яток Караларського узбережжя Азовського моря намічає загальні економічні та господарські зв'язки, і не просто взаємозв'язок і взаємозалежність у сфері виробництва, а загальні торгові контакти: прямі чи опосередковані.

Докладному аналізу цілої групи скульптурних пам'яток боспорської культури була присвячена доповідь *О.А. Савостіної* (Москва) «Культурное самоопределение: этнос и *genos* в изображениях правителей Боспора». Персонаж цих статуй, ставши символом плінності часу, визначив обличчя і прийдешню епоху, пов'язавши єдиним вузлом «еллінізм» та «іранство» не лише у своїй, а й у боспорській долі. Масові знахідки в шарах міських святилищ, пов'язані з виробництвом і ремеслами, розглянула *Н.В. Молева* (Нижній Новгород) у доповіді «Производственные votivy в Китейском святилище». Набір цих знахідок, що супроводжує такі votivy, на думку автора, типовий для хтонічних культів родючості. Унікальній знахідці із сарматськими знаками була присвячена доповідь *В.В. Кравіної* (Київ) «Свинцовая пластина с сарматскими знаками из Ольвии». Загальні проблеми зміни етносів і релігійних поглядів на просторах Боспорської держави були розглянуті в доповіді *Казимира Банека* (Краків) «Этнос и религия».

На завершення денного засідання поряд із заслуханими доповідями були обговорені також стендові доповіді *О.Ю. Соколової* (СПб.) «О фортификационной системе Нимфея»; *О.М. Бутягіна* (СПб.) «Пять лет работ Мирмекийской экспедиции»; *В.П. Толстікова* (Москва) «Цистерна римского времени на акрополе Пантикапея»; *М.І. Сударева* і *Н.П. Сорочіної* (Москва) «Погребальные сооружения

некрополя Кеп VI—II вв. до н. э.»; *О.О. Завойкіна* (Москва) «Время Клеофона Фасосского на Боспоре»; *Ю.О. Зайцева* (Сімферополь) «Керамические алтарики и курильницы в позднескифской культуре Крыма II—I вв. до н. э.»; *Генріха Гоффмана* (Краків), *Вислава Батора* (Краків), *Леонарда Пелки* (Варшава); *М.В. Русяєвої* «Сцена охоты на чаше из кургана Солоха» і *В.І. Мордвінцєвої* (Сімферополь) «Причерноморский графический стиль в памятниках торевтики Крыма II—I вв. до н. э.».

За графіком конференції один день був присвячений знайомству з археологічними й історичними пам'ятками м. Керчі, а також з археологічним музеєм і лапідарієм. Уже понад 3 роки фонд «Деметра» фінансує цільові програми, спрямовані на вивчення фондів колекцій Керченського музею, а також на повну реконструкцію і комп'ютеризацію. До ювілейної конференції в музеї була повністю завершена реконструкція будинку фондосховища, у якому тепер є й Особлива комора, де гостям показали найбільш цікаві знахідки з дорогих металів із археологічних розкопок. Проте не всі учасники конференції змогли в експертний день повністю відволіктися від доповідей. Начальники боспорських експедицій, які одержують гранти від фонду «Деметра», у новому будинку Центру археологічних досліджень фонду «Деметра» провели семінар, на якому заслухали повідомлення про результати минулого польового сезону і завдання нового. Особливо бурхливе обговорення викликала доповідь Н.О. Гаврилюк про зміни в законодавстві України у сфері дослідження і збереження археологічної спадщини.

Ранкове засідання останнього дня конференції відкрилося доповіддю *І.М. Храпунова* і *С.О. Мульда* (Сімферополь) «Склепы с захоронениями III в. н. э. из могильника Нейзац». На

основі аналізу поховальних комплексів автори дійшли висновку, що мігранти з Північного Кавказу з'явилися в Криму раніше, ніж прийнято було думати, — наприкінці II або на початку III ст. н. е. У доповіді *В.Г. Зубарева* (Тула), *О.О. Масленнікова* (Москва), *А.А. Крайневої* (Тула) «Лепная керамика с городища у села Белинское как источник по этноисторической характеристике местного населения» розглянуто проблеми критеріїв, що характеризують етнічний склад населення. Ця тема була продовжена в доповіді *В.П. Власова* (Сімферополь) «Треческие элементы в керамике поздних скифов Крыма». На думку автора, керамічний комплекс пізніх скіфів Криму відчував античний вплив протягом усього періоду свого існування, а вихідними центрами цього впливу були Боспор, Ольвія і Херсонес.

Кілька доповідей було присвячено етнічним проблемам Криму і Боспору в ранньовізантійський час. Так, *С.А. Шестаков* (Керч) у доповіді «Топография поздних некрополей как показатель этнического состава населения Пантикапея-Боспора» на основі архівних даних виділив окремі ділянки пантикапейських некрополів, пов'язаних з різними етноконфесійними спільнотами. Цікаві етнічні паралелі були представлені в доповіді *А.І. Айбабіна* і *Е.А. Хайреддінової* (Сімферополь) «Новые находки первой половины V в. н. э. из раскопок у с. Лучистое». *І.А. Завадська* (Сімферополь) у доповіді «Декоративно-символическая характеристика фресковой росписи херсонесских склепов как хронологический индикатор» не лише по-новому датує відомі християнські склепи Херсонеса, а й робить спробу розшифрувати символіку цього живопису. Проблемам раннього християнства була присвячена і доповідь *О.О. Зінко* (Керч) «Некоторые особенности религиозной жизни на



Презентація першого тому Керченського лапідарія «Античная скульптура»

Боспоре в період христианізації (III—VI вв. н. е.». Автор виділяє кілька етапів у христианізації Боспору і характеризує кожен із них.

Під час дискусії по закінченні ранкових засідань були обговорені стендові доповіді *А.В. Куликова, О.Д. Чевельова* (Керч) «Клад боспорських срібляних монет III в. н. е. із района Мирмекия»; *В.А. Горончаровського* (СПб.) «Стратегія і тактика боспорської армії перших століть н. е.»; *Д.А. Костричова і В.В. Масякіна* (Сімферополь) «К проблеме начального этапа римского военного присутствия в Крыму»; *Н.Ф. Шевченко* (Краснодар) «Виноградный 1 — поселение эпохи эллинизма в степном Закубанье»; *А.В. Кондрашова* (Краснодар) «Деревянные якоря с каменными штоками: особенности конструкции и датировки»; *А.Н. Шамрай* (Темрюк) «К вопросу локализации селения Корокондамы (археолого-топографический аспект)»; *С.А. Молева* (Нижній Новгород) «Некоторые итоги изучения святилищников из Китея»; *В.І. Кац* (Саратов) «Работа над Сводом керамических клейм Азиатского Боспора»; *І.В. Ачкиназі* (Сімферополь) «Фрагменты терракотовых статуэток из раскопок зольника эсхара и святилища римского времени в Керчи».

Денне засідання було присвячено найбільш пізнім проблемам, розглянутим на конференції. Так, у доповіді *І.О. Гавришкіна* (Москва) «К изучению горизонта хазарского времени на мысе Зюк» проаналізовано знахідки з відповідних археологічних шарів. Доповідь *А.А. Торіки* (Харків) «Река славян» в системі географічних реалій Восточної Європи VIII—X вв. (по даним арабо-персидських авторів)» присвячена питанню локалізації «російської ріки» арабо-перських авторів. Автор обгрунтовано пов'язує її принаймні з двома реальними географічними об'єктами Східної Європи — Волгою і Керченською протокою. Цікава група матеріалів з розкопок Києва була представлена в доповіді *Г.Ю. Івакіна* (Київ) «Перстни золо-

тоордынського времени из Киева». Важливі проблеми природних методів досліджень розглянула *Л.В. Конькова* (Москва) у доповіді «Археометрия в изучении культурных процессов».

Були також обговорені стендові доповіді *А.А. Стоянової* (Сімферополь) «Металлические подвески в форме топориков из Крыма»; *М.І. Храпунова* (Сімферополь) «Администрация византийского Боспора в VI веке»; *Л.Ю. Пономарьова* (Керч) «К топографии средневекового Боспора (христианский некрополь по ул. 51-й Армии)»; *Т.А. Матковської* (Керч) «Памятники боспорянам — защитникам отечества»; *Н.А. Алексеевко* (Севастополь) «Имперская администрация на хазарско-византийском пограничье в Таврике»; *Н.В. Жилинова* (Москва) «Византийская ювелирная традиция»; *Т.Н. Смекалової і С.Л. Смекалова* (СПб.) «Предварительные наблюдения о системах землевладения и землепользования античного Боспора»; *О.С. Мавриної* (Київ) «К вопросу о генуэзско-татарских отношениях конца XIV века».

У заключній дискусії були обговорені також питання подальших конференцій «Боспорські читання», подані рекомендації зі збереження древніх архітектурних деталей і надгробків, виставлених на міських вулицях. До початку конференції був виданий черговий, п'ятий, том «Боспорских исследований» (Ред.-сост. В.Н. Зинько — Сімферополь; Керч, 2004. — Вып. 5. — 542 с.), а також збірник наукових матеріалів міжнародної археологічної конференції «П'ять Боспорські читання «Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Этнические процессы» / Ред.-сост. В.Н. Зинько. — Керч, 2004. — 448 с. У рамках конференції пройшла презентація першого тому зібрання Керченського лапідарія «Античная скульптура» (Київ, «Мистецтво», 2004), на якій авторський колектив і директор видавництва Н.Д. Прибега продемонстрували добре виданий каталог-альбом.

ПАМ'ЯТІ ВАЛЕНТИНА ВАСИЛЬОВИЧА СЕДОВА

5 жовтня 2004 р. незадовго до 80-річчя обірвалося життя В.В. Седова — доктора історичних наук, члена-кореспондента РАН, відомого археолога-славіста. В.В. Седову, безсумнівно, належить особливе місце у слов'янознавстві. Він є автором концепції етнокультурної історії слов'янства та узагальнювальних праць із середньовічної археології Східної Європи.

В.В. Седов народився 21 листопада 1924 р. у м. Ногинську Московської обл. Після закінчення середньої школи у 1941 р. В.В. Седов вступив до Московського авіаційного інституту, але вже у листопаді 1942 р. був направлений до діючої армії. На різних фронтах брав участь у бойових діях в Європі та в Манчжурії. Його мужність і військові